

steden werden vastgelegd, zodat eventuele correlaties zichtbaar zouden worden. Wanneer de plaatsen waar zich kloosters vestigden allemaal stedelijke kenmerken zouden vertonen, zou Le Goffs hypothese dat de kloosterlingen een voorkeur voor dergelijke vestigingen vertoonden gestaafd zijn. Eerst formuleerde Van der Vaart een overzicht van stedelijke kenmerken, zoals ouderdom, de aanwezigheid van een bestuurscentrum, of er een kerkvorst resideerde, of er handel en nijverheid was etc. Een probleem bij deze benadering is dat de samenhang tussen de kenmerken onderbelicht wordt: een kerkelijk centrum zal vrijwel per definitie ook een bestuurlijk centrum geweest zijn, en zo hangen meer kenmerken dusdanig samen dat ze nauwelijks meer apart te herkennen zijn. De auteur is bescheiden bij het trekken van conclusies. Niet onverwacht blijken de eerste broeders zich in plaatsen te vestigen die als 'stad' kunnen worden aangeduid. Dominicanen bleken een nauwere band met kerkelijke autoriteiten te hebben dan franciscanen.

Spannender zijn de resultaten van het onderzoek naar de locatiekeuze: de plaats van eerste vestiging werd door het toeval bepaald, en 'het begrip 'centrum' zoals dit voor het onderhavige onderzoek gedefinieerd werd [bleek] weinig functioneel' (62). Bijna een derde van de kloostergemeenschappen verliet hun eerste gebouw binnen tien jaar na vestiging en zocht een geschiktere plaats. Daarbij is er (behalve in Groot-Brittannië) een tendens om zich centraler te vestigen, zodat Le Goffs veronderstelling over de bewuste keuze voor de stadsrand niet op blijkt te gaan. Aan de vraag welke conclusies je dan over de veronderstelde doelgroep kunt trekken waagt de auteur zich niet, misschien in verband met zijn twijfel over het concept 'centrum' in de veelal kleine middeleeuwse steden. Een per stad geordend overzicht van de gebruikte literatuur en een vrijwel onleesbaar afgedrukte samenvatting van de database sluiten het eerste deel van het drieluik af.

Deel twee gaat in op één klooster, het dominicaner klooster in Den Bosch. Na de breedte van deel I nu de diepte van één analyse, zij het op een slechts deels overlappend terrein: deel I sluit in 1230, deel II is gebaseerd op een kaart uit 1639 die J. van der Vaart in 1974 in het ARA aantrof, en herkende als een weergave van het predikherenklooster. Op grond van de gegevens die de kaart levert, interpreteert de auteur de ligging van het klooster in het stedelijk weefsel anders dan voorheen gebruikelijk.

Het derde deel van het boek behandelt een andere eeuw en een ander onderwerp. In de bisdommen Den Bosch en Roermond waren in 1945 honderden kerken beschadigd, ruim honderd geheel verwoest. Het bisdom 's-Hertogenbosch richtte een 'cursus kerkelijke architectuur' in om architecten op te leiden die 'een verantwoorde kerkelijke wederopbouw' tot stand konden brengen. In de cursus overheersten de gedachten van de Delftse theoreticus Granpré Molière en de filosoof-architect Dom H. van der Laan, die gaandeweg zijn ideeën aanpaste om stedenbouw en kerkenbouw met elkaar te verbinden. Daar sluit zich de cirkel: de auteur is terug bij zijn eerste regels over de invloed van de kerk op de stad. En al staat dit laatste artikel wel erg los van de eerste twee, het misstaat niet in deze bundel die gekenmerkt wordt door warme liefde voor de gebouwde omgeving.

F. J. Kossmann

R. J. C. van Maanen, *Inventaris van het stadsarchief van Leiden (1359) 1816-1929 (1963)* (Dissertatie Leiden 2000; Leiden: Gemeentearchief, 2000, cd-rom, cxiv + 290 blz., €29,50, ISBN 90 72493 19 2).

Ruim tien jaar geleden constateerde de toenmalige directeur van de Archiefschool, Th. H. P. M. Thomassen dat de gemiddelde professionele historicus die archiefonderzoek doet, de

archivarissen vooral als inventarissenmakers ziet. De onderzoeker kan het over het algemeen weinig schelen hoe die inventarissen in elkaar zitten als hij maar vindt wat hij zoekt. De archivaris werd vooral beschouwd als een hulpje van de historicus. Geen beeld waar de archivaris een gevoel van waardering uit kan putten voor het werk dat hij doet. Maar de tegenaanval lijkt te zijn ingezet. De met zijn identiteit worstelende archivaris is in de afgelopen tien jaar steeds meer zijn eigen weg gegaan. In navolging van buitenlandse vakgenoten maakt ook in Nederland een kleine, maar invloedrijke groep archivarissen, die voor een groot deel verbonden is aan opleidingsinstituten, zich sterk voor het vergroten van de wetenschappelijke basis voor de eigen professie. In nascholingscursussen wordt de hedendaagse archivaris bewust gemaakt van het nieuwe paradigma in de archivaliek. Niet langer het archief maar de procesgebonden informatie vormt het object van de archiefwetenschap en het doel van de archivaliek verschuift van toegankelijkheid naar kwaliteit. De archiefwetenschap verzelfstandigt zich steeds verder en komt daarmee ook steeds losser te staan van de historische wetenschap.

Nu gebeurt het in Nederland slechts zelden dat een archivaris promoveert op een archiefwetenschappelijk onderwerp. Daarom is het, in een tijd waarin de archiefwetenschap zo sterk in beweging is, des te opmerkelijker dat één van de weinige keren dat er een archiefwetenschappelijk proefschrift verschijnt, dit gebeurt in de vorm van een klassieke inventaris. Het instrument bij uitstek waarmee archivarissen de historici al meer dan honderd jaar bedienen en waarmee zij toegang krijgen tot de archiefstukken die ze wellicht nodig hebben bij hun onderzoek. Daarmee is echter geenszins een oordeel gegeven over de kwaliteit van de inventaris van het stadsarchief van Leiden.

Ik realiseer me dat Van Maanen, als auteur van een proefschrift, aan de ene kant de gebruiker van de inventaris, maar aan de andere kant ook het vakgebied heeft willen verrijken. Die twee dingen liggen waarschijnlijk niet in eikaars verlengde en ik vraag me af of het niet verstandiger geweest zou zijn om die twee zaken, meer dan nu gebeurd is, te scheiden. Van Maanen geeft met zijn *Inventaris van het stadsarchief van Leiden 1816-1929* de historicus de sleutel in handen die toegang verschaft tot de 200 strekkende meter archiefmateriaal van de complexe organisatie die de stad Leiden gedurende die periode was. Die hoeveelheid zou ongetwijfeld groter geweest zijn als de verwoestende stadhuisbrand van 1929 indertijd het semi-statische archief niet volledig in de as zou hebben gelegd.

Steden zijn compacte en tegelijkertijd complexe organisaties die in de negentiende en twintigste eeuw, als gevolg van veranderingen op staatkundig-, technisch-, economisch-, sociaal- en maatschappelijk gebied, alleen maar ingewikkelder zijn geworden. De taken van het stadsbestuur werden in die periode niet alleen gedifferentieerder, maar namen ook in aantal toe. Het ambtenarenapparaat groeide dienovereenkomstig mee, zowel in omvang als in deskundigheid. In 1816 had Leiden 28.000 inwoners; in 1929 waren dat er 70.000. Het ambtenarenapparaat groeide van zo'n 144 ambtenaren in 1816 naar ruim 1350 in 1929. Het aantal diensten en bedrijven binnen het gemeentelijke apparaat nam in de negentiende eeuw sterk toe om het almaar groeiende takenpakket van de gemeente te kunnen uitvoeren. De archieven die de neerslag van deze taakuitvoering, besluitvormingsprocessen en bestuurshandelingen vormen, dragen de sporen van deze toenemende complexiteit.

De ruggengraat van een inventaris wordt gevormd door de hoofdstructuur. Van Maanen heeft de hoofdstructuur van zijn inventaris voornamelijk ontleend aan de manier waarop het administratieve ambtelijke apparaat was ingericht. Alleen het archiefgedeelte van de gemeentesecretaris is gebaseerd op de bestuurlijke werkwijze. Deze indeling naar organisatie betekent dus dat de gebruiker van de inventaris, wil hij alles uit het instrument halen wat erin zit, zou moeten weten welk orgaan of welke functionaris zich met welke onderwerpen of zaken bezighield.

Het is jammer dat inleidingen op inventarissen over het algemeen slecht gelezen worden. En

dat terwijl ze vaak een schat aan institutionele informatie bevatten waardoor de gebruiker van de inventaris veel beter begrijpt op welke plekken in het archief hij antwoorden op zijn vragen kan verwachten. Dat geldt zeker voor deze inventaris van het stadsarchief Leiden.

Daar staat tegenover dat de inleidingen vaak vooral geschreven lijken te zijn voor collega-archivarissen. Door zijn uitgebreide verantwoording, gunt Van Maanen de gebruiker van de inventaris als het ware een kijkje in de archivistische keuken. In de inleiding kan hij aan het vakgebied duidelijk maken welke archivistische oplossingen hij voor bepaalde problemen heeft gevonden. Voor collega-archivarissen wellicht heel interessant, maar de gebruiker van de inventaris zal hoogstwaarschijnlijk afhaken als hij in een verhandeling belandt over het al dan niet gebruiken van de code VNG (een code die omstreeks 1922 door de Vereniging van Nederlandse Gemeenten is ontwikkeld ten behoeve van archiefordening van gemeentelijke archieven) als leidraad voor de verdeling van de hoofdstukken in de inventaris en de volgorde ervan. Voor de gebruiker is veel belangrijker dat de systematiek die de inventarisator gekozen heeft, consequent gevolgd wordt en dat de hoofdkeuzes die de inventarisator gemaakt heeft, helder geformuleerd zijn. De paragraaf over diverse orderingsbeslissingen komt aan die behoefte overigens wel tegemoet. Maar hier wringt de schoen wel enigszins. Als vakgenoot-archivaris zou ik het interessant vinden, uitgebreider dan nu het geval is, kennis te kunnen nemen van de dilemma's waarvoor Van Maanen zich tijdens het inventariseren geplaatst zag en de verschillende archivistische oplossingen die hij de revue heeft laten passeren alvorens tot zijn uiteindelijke keuze te komen. Nu lopen die twee dingen mijns inziens wat teveel door elkaar en boet de inleiding voor de gebruiker aan gebruikswaarde in, omdat zij veel informatie bevat die voor een goed gebruik van het instrument overbodig is. Daarnaast kan Van Maanen, om de inleiding enigszins beperkt in omvang en voor de gebruiker leesbaar te houden, onvoldoende uitweiden over wat hij het vakgebied in archivistische opzichten te bieden heeft. En dat is jammer, want een klassieke inventaris van deze kwaliteit biedt de historicus als gebruiker en de archivaris als maker van toegang veel kennis en inzicht. Van Maanen bewijst zeker de historicus met deze toegang een dienst, wellicht als hulpje, maar dan wel zoals de anesthesist het hulpje van de chirurg is.

Charles Jurgens

M. H. D. van Leeuwen, J. van Gerwen, *Zoeken naar zekerheid. Risico 's, preventie, verzekeringen en andere zekerheidsregelingen in Nederland 1500-2000*, I, *De rijke Republiek. Gilden, assuradeurs en armenzorg 1500-1800*, II, *De eenheidsstaat. Onderlinges, armenzorg en commerciële verzekeraars 1800-1890*, III, *De ontluikende verzorgingsstaat. Overheid, vakbonden, werkgevers, ziekenfondsen en verzekeringsmaatschappijen 1890-1945*, IV, *De welvaartstaat. Volksverzekeringen, verzekeringsconcerns, financiële dienstverleners en institutionele beleggers, 1945-2000* (Den Haag: Verbond van verzekeraars, Amsterdam: NEHA, 2000, 480 (I), 419 (II), 479 (III), 444 (IV) blz., €176,52, ISBN 90 5742 033 3).

'Het domein van de menselijke angsten en verlangens is haast onbegrensd.' Dit was de kloekke openingszin van Jacques van Gerwen en Marco van Leeuwen in hun inleiding op een bundel *Studies over zekerheidsarrangementen*, welke in 1998 verscheen. (J. van Gerwen, M. H. D. van Leeuwen, ed., *Studies over zekerheidsarrangementen. Risico's, risicobestrijding en verzekeringen in Nederland vanaf de Middeleeuwen* (Amsterdam, 1998); vgl. recensie van A. C. A. M. Bots in *BGMN*, CXV (2000) 272-274.) Daarin werd getracht zoveel mogelijk gegevens en inzichten bijeen te brengen over de zeer uiteenlopende manieren waarop de laatste